

Lars Aldén:

Om författaren:

Teol. doktor, kyrkoherde i i Tingsås 1989-2009 och kontraktsprost i Konga kontrakt i Växjö stift 1996-2008

TRADITION OCH STRUKTUR.

En pilotstudie av kyrkolivet i södra Varend

Södra Varend – ett stycke Gammalsverige

Växjö stift var en gång landets minsta. Det bildades på 1100-talet genom en utbrytning ur det väldiga Linköpings stift, som kom att helt omge det lilla varendsstiftet med undantag av gränsen söderut. Där var på andra sidan danskt land med kyrkoprovins under ärkebiskopen av Lund.

Belägenheten i ”utkanten” av Sverige har bestått, också sedan Skåne-Blekinge försvenskats. Den är alltjämt identitetsbärande, alldeles särskilt i varendsdelen av det numera betydligt större växjöstiftet. Till det signifikativa hör den s k Dackeandan som ibland åberopas som drivkraft t ex i insändare i lokalpressen.

Till det för södra Varend utmärkande har fram till åtminstone 1900-talets mitt hört en relativt enhetlig befolkning. ”Riktiga” sockenbor har ägt jord och brukat den. Skogen har spelat stor roll både som näring och för jakt.

Den kyrkliga förankringen har varit djupast ute på landsbygden. I kyrkoråden har man in i nutiden kunnat spåra representationstänkande utifrån byar och rotar. Detsamma har gällt vid val av kyrkvärdar. En viss motsättning mellan den rena landsbygdens folk och de små tät- orternas har också gjort sig påmind och luftas ibland.

Ur etnologisk synpunkt kan man i ett längre historiskt perspektiv klassificera Varend som ett s k reliktområde, en traditionsbevarande bygd som ur religionssociologisk synpunkt kännetecknas av sitt relativt isolerade läge, stationär ortsbunden befolkning med sysselsättning som ställer den enskilde i beroendeställning till ”naturens skickelser och vädrets växlingar” och dessutom med ”ett prästerskap med stark ställning och kyrkligt medvetande”.¹ I ett sådant har gamla seder, bruk och föreställningar kunnat leva kvar under lång tid. Förändringsbenägenheten har varit svag.

---

¹ Åberg 1999 s 402f.

Gammalkyrkligheten som arv och raster

Den förr så starka gammalkyrkligheten i södra Varend kan tolkas som en komponent i en allmänt konservativ livshållning. Men det bärande i det gammalkyrkliga arvet har varit den personligt tillägnade och praktiserade tron av gammalpietistisk art med inspiration från väckelsepräster som Pehr Nyman (1794–1856) i Urshult och Peter Lorenz Sellergren (1768–1843) i Hälleberga. Det arvet har aldrig delats av alla, men det har burits av tillräckligt många lekmän och präster för att prägla en folklig fromhet och har – när det har varit ett levande flöde – förts vidare från generation till generation.

Väckelsens grogrund i andliga rörelser som utgått från enskilda framstående predikanter och själasörjare har gett ett fortsatt fokus på prästerna som lärare och ledare. När församlingens präst inte motsvarat förväntningarna, har man sökt sig till någon annan som kunnat göra det. Önskan om en rätt lärare har vägt tyngre än trohet till den egna församlingen.

Till det gemensamma kristenlivet har förutom söndaglig kyrkogång hört deltagande i husförhör, katekesförhör, katekesförklaringar och passionspredikningar. I den egna trospraktiken har dessutom ingått personlig andakt med bruk av t ex M F Roos' bönbok², läsning ur Bibeln och klassiska predikosamlingar och samtal med prästen i själavårdsärenden. Det har varit självklart med sockenbud vid sjukdom och som led i dödsberedelsen.

En trosgemenskap inom gammalkyrkligheten har fr o m 1923 funnits i Kyrkliga Förbundet för evangelisk-luthersk tro. Dess kyrkliga möten har i södra Varend formats till manifestationer med överfyllda kyrkor. Ordförande i Kyrkliga förbundet var under många år kontraktsprosten Josef Gustafsson, kyrkoherde i Tingsås 1933–1955.

Prästens position som auktoritet har varit stark i både samhälle och kyrka. Ordets förkunnelse har setts som prästens viktigaste uppgift. Åhörarna har varit observanta beträffande den lära som förkunnats. Detsamma har gällt i förhållande till liturgin och formuleringar i Kyrkohandboken, t ex om sådana kunde föra tankarna åt annat håll än det som uppfattades som klart evangelisk-lutherskt. Vid tveksamhet har man inte dragit sig för att meddela prästen sin mening, ett uttryck för ansvarstagande snarare än kritik.³

Nattvard firades förr mera sällan i söndagens gudstjänst, som mest 8-10 gånger om året. Den periodiciteten överensstämde väl med gammalkyrkligt synsätt. Av detta följde en praxis att sitta kvar i bänken och avstå från kommunion, när man inte ville gå för ofta eller inte ansåg sig vara beredd.⁴

Något av det som här skisserats karakteriserade också ”det mörka Småland”, som den frikyrkliga väckelsens folk vid 1800-talets slut såg som ett missionsfält. Ofta citerade är E J

---

² Exemplar av denna efterfrågades i Tingsås så sent som omkr år 2000.

³ Detta hände i Tingsås på 1990-talet med anledning av nattvardsbönerna i 1986 års kyrkohandbok.

⁴ Ännu 1975 var det pastoral rutin i Tingsås och Väckelsångs församlingar att efter högmässan (som då i allmänhet var en högpredikan) anmäla sig till kommunion nästföljande söndag. Samtliga kommunikanter antecknades i bok med namn och fastighetsbeteckning. För kommunionfrekvenser i Konga kontrakt se Redin 1977.

Ekman's ord om, att Svenska Missionsförbundets medarbetare där år 1895 »haft i sitt evangeliska arbete att kämpa mot en fientlig befolkning, som i mycket liknat den som mött missionärerna i Kina». ⁵ Gammalkyrkligheten stod för en troshållning som uppfattades som så väsensskild från den nyevangeliska, att man ifrågasatte den helt och hållet.

Frikyrkligheten är alltså svagt företrädd i södra Varend. I Tingsryds kommun och pastorat finns f n (2014) en liten pingstförsamling i Ryd, Söderportkyrkan i Tingsryd (Evangeliska frikyrkan), Älmeboda missionsförsamling (Equmeniakyrkan) och Linneryds frikyrkoförsamling, den sistnämnda med endast ett fåtal medlemmar. Relationerna mellan frikyrkoförsamlingarna och de svenskkyrkliga församlingarna är numera positiva.

Mycket av det gammalkyrkliga arvet försvann under 1900-talets senare hälft med den generation som då gick ur tiden. Men det har levt kvar som en underström eller ett raster och i yttre kyrkogångstraditioner och fasthållande vid viss andaktslitteratur. En och annan som uppehöll den gammalkyrkliga praktiken kunde dock ännu på 1990-talet återropa ”doktor Widerström” i Urshult eller ”prosten Gustafsson” i Tingsås, när den egna trons formande kom på tal.

Vad som vidare kunde iakttas var avtryck och attityder som (möjligen) formats av gammalkyrkligheten. Några exempel: .

- Till gammalkyrklighetens esse har hört att inte vara särdeles meddelsam beträffande den egna tron. I familjens sammanhang har man väl tillämpat husandakt men ändå inte talat personligt om tro. Den slutenheten har inte alltid varit av godo med tanke på de ungas möjligheter att fostras till tro.
- Det djupa allvaret har präglat många gammalkyrkliga som ”stannat” vid Långfredagen och inte kunnat ta till sig Påskens glädje. ⁶ I församlingarna har Långfredagens gudstjänst varit den som angett Påskens grundstämning.
- Frågan om den personliga tron har stått i fokus inom gammalkyrkligheten. Men den har inte relaterats så till församling att den också byggt församling i betydelsen gemenskap.

Kritiska frågor kan ställas: har gammalkyrkligheten rentav bidragit till sekulariseringen i södra Varend?

Av de kyrkokristna som finns i Tingsrydsbygden idag är det förmodligen bara några få äldre som betecknar sig som gammalkyrkliga. De känner sig hemma framför allt i den gudstjänstgemenskap i Fridafors (i Almundryds församling) som Kyrkliga förbundet svarar för sedan några år tillbaka.

Under 1900-talets senare hälft försökte några högkyrkligt orienterade präster öka antalet nattvardstillfällen. Så skedde i Urshult, Tingsås och Södra Sandsjö. Men när det sedan kom andra präster, återgick man till tidigare ordningar. Det var tydligt, att söndagligt nattvardsfirande

---

⁵ Cit efter Johansson 1992 s 30.

⁶ Med Josef Gustafssons formulering handlade det om å ena sidan det ”djupa allvaret i gudaktigheten”, å andra den ”stilla glädjen i Gud”. Gustafsson 1950 s 283.

inte hade tillräcklig förankring bland lekmännen. Det blev i huvudsak prästerliga projekt som fick stöd av mindre grupper i församlingarna.

För att förstå gudstjänstlivets förutsättningar i södra Kronobergs län inklusive det nuvarande Tingsryds pastorat bör man – menar jag – ha det här ovan nämnda i minne!

Det kyrkliga läget på 1990-talet

Vid 1990-talets början var siffrorna för gudstjänstlivet inom nuvarande Tingsryds kommun alltjämt trösterika om än nedåtgående. Inom kommunen fanns liksom idag (2014) sju församlingar, men pastorats- och kontraktsindelningen var annorlunda.

De båda enförsamlingspastoraten Almundsryd och Urshult tillhörde Kinnevald-Norrvidinge kontrakt och stod alltså i det avseendet i relation till Växjö. Väckelsångs pastorat bestod av moderförsamlingen Väckelsång jämte annexen Uråsa och Jät. De två senare församlingarna låg i Växjö kommun. Likartat var förhållandet med Linneryds pastorat som bestod av moderförsamlingen Linneryd jämte annexet Nöbbele som också låg i Växjö kommun.

Pastoratsregleringen 1992 innebar, att kommungränserna gjordes till gränser också för pastoraten. Därmed fördes Uråsa och Jät till Östra Torsås pastorat, medan Väckelsång blev annex till Tingsås. Nöbbele frigjordes från Linneryd som nu blev moderförsamling i det nybildade Linneryd-Södra Sandsjö-Älmeboda pastorat. Dessa församlingars tre kyrkoherdetjänster transponerades till en kyrkoherdetjänst och en komministratur med placering i Linneryd respektive Södra Sandsjö.

Pastoratskonstruktionen Linneryd-Södra Sandsjö-Älmeboda stötte tidigt på patrull: de tre nästan jämnstora församlingarna blev ett ”svårskött pastorat” med täta byten av förtroendevalda på ledande poster. Mest negativt upplevdes förhållandet i Älmeboda som inte längre hade egen präst. Önskemålet om en diakon placerad i Älmeboda kunde inte uppfyllas. Att administrationen med pastorexpedition förlades till Rävemåla kompenserade inte obalansen. Också för gudstjänstlivet blev förändringen till nackdel för Älmeboda.

I det nybildade Tingsås-Väckelsångs pastorat mottogs samgåendet mera positivt. En viss värdegemenskap fanns redan i det faktum att församlingarna för länge sedan tillhört samma pastorat, då med Väckelsång som moderförsamling.

I de båda nybildade pastoraten kunde märkas en förstärkt politisering som kom fram då förtroendevalda sökte samverkanslinjer vid sidan av de sockenbundna.

Fr o m 1 jan 1995 överfördes Urshult och Almundsryd från Kinnevald-Norrvidinge kontrakt till Konga. Därmed gavs förutsättningar för ökad samhörighet mellan samtliga kyrkoförsamlingar i kommunen och för samverkan inom samma kontrakts ram. Samtidigt gav närmandet nytt liv åt gamla spänningar väst-öst från tiden före den senaste kommunsammanslagningen.

Dessa blev omedelbart tydliga under sonderingarna inför eventuell kommande pastoratsreglering. Sådana förslag avvisades helt från Almundsryds och Urshults sida.

Det bör noteras, att sockenmedvetandet fick ny näring genom sockenrådets tillkomst under 1990-talet i (såvitt jag vet) samtliga församlingar i Tingsryds kommun. Sockenråden anknöt till kyrkoråd, hembygdsföreningar och andra lokala sammanhang. De hör till bilden som identitetsmarkörer och nätverk och gör så alltjämt.⁷ Man kan tolka omständigheterna så, att ”kyrkan” därmed alltmer framstod som en aktör bland andra, inte som förr den allomfattande lokala kraften. För gudstjänstlivet kunde det ge till resultat flera gemensamma arrangemang. Till de större sådana hörde (och hör) ”Hemvändardag” i Urshult med många tillresta och en högmässa med en välkänd predikant. För gudstjänststatistiken var sådana initiativ glädjande, eftersom de åtminstone tillfälligt vände den negativa trenden.

Detsamma kan sägas beträffande vissa andra kyrkogångshelger såsom ”Börjes kyrksöndag” i Tingsås och musikmässan i Älmeboda i samband med folkmusikfestivalen på Korrö. De förändrade inte faktum, att deltagandet i de söndagliga gudstjänsterna minskade, främst eftersom den äldre generationen inte ersattes av en yngre i kyrkbänkarna.

På 1990-talet fungerade gudstjänstlivet alltjämt med traditionen som främsta drivkraft. I samtliga församlingar fanns nu också livaktiga vardagsverksamheter för barn, ungdomar och äldre och annat som tillhör ett ”modernt” församlingsliv. Men dessa satte – såvitt jag vet – inte avgörande spår i gudstjänststatistiken.

Göran Åberg summerade 1999 i en tillbakablick:

Som helhet betraktat var Kronobergs län ... vid 1990-talets mitt fortfarande den region i landet som låg i topp vad beträffar gudstjänstdeltagande. Det gäller såväl besök per vecka vid huvudgudstjänster som samtliga gudstjänster, 3,5 procent respektive 7,1 procent. Motsvarande procenttal för hela landet var 2,0 respektive 4,3. Också då det gäller nattvardsdeltagandet låg länet på första plats i landet,

Vad beträffar det totala gudstjänstdeltagandet låg Tingsryds kommun i topp med 8,5 procent, följd av Alvesta och Växjö med 7,7 respektive 7,5 procent. Stora variationer mellan länets kommuner kunde konstateras, och i botten fanns Markaryd med endast 3,3 procent.⁸

Läget efter år 2000

De nyssnämnda förhållandevis goda siffrorna för gudstjänstdeltagandet inom Tingsryds kommun bör naturligtvis analyseras närmare. Sedan 1986 års kyrkohandbok trädde i kraft, ”slirar” det i gudstjänststatistiken. Musikgudstjänster t ex har ibland registrerats som huvudgudstjänster i någon form men de facto i första hand varit ”musikgudstjänster”. Att stora kyrksöndagar såsom en kyrkoherdemottagning eller biskopsvisitation har förryckt statistiken

⁷ Det heter följaktligen Tingsås hembygdsförening och Tingsås sockenråd, inte Tingsryds!

⁸ Åberg 1999 s 405.

kraftigt är självklart, men sådana omständigheter framgår inte. För att få grepp om en församlings eller en hel regions gudstjänstliv måste man ha tillgång till primärdokumentationen. Svepande beskrivningar väger lätt och bör problematiseras. Två exempel på det svepande kan belysa detta:

Växjö stift presenterades i ett stort reportage i Kyrkans Tidning nr 25/26 2001. På ett uppslag var huvudrubriken ”Traditioner ska man vara rädd om”. Reportern Agneta Rudvall (med rötter i stiftet) skrev:

Den som reser runt på jakt efter 'stiftets själ' slås av att församlinglivet överallt tycks börja i den gudstjänstfirande församlingen. Den som söker modern arrangemangskristendom har inte så mycket i Växjö stift att hämta.

På ett annat uppslag med rubriken ”Sankt Sigfrids stift det mest kyrksamma” konstaterade dåvarande växjöbiskopen Anders Wejryd:

Den sociala strukturen i stiftet med låg inflyttning och stor stabilitet har också bidragit till att forma det stora engagemang man ser hos lekfolk i olika åldersgrupper. Fler tar ett personligt ansvar. Man märker det till exempel på kollekterna till Svenska kyrkans mission och Lutherhjälpen. Växjö stift ligger i topp ... Just genom den småskaliga strukturen i stiftet så tror jag att de flesta relaterar till sin kyrka och känner prästen och andra i församlingen. Men vi måste kanske berätta mera om vad man får för kyrkoavgiften.

Med det ovan citerade i minnet vill jag försöksvis formulera några analytiskt-programmatiske tankar om församlingarna i södra Kronobergs län och framför allt Tingsryds pastorat:

- 1) Lojaliteten med kyrka och församling är alltså ganska stor i befolkningen, om man ser till kyrkotillhörigheten. Inom diakonin i vidaste mening är det möjligt att få stöd både ekonomiskt och personligt i form av frivilliga insatser. Men det går en gräns vid tröskeln till kyrkorummet. Många vill inte bli klassade som tillhöriga ”kyrkfolket”. Man är påpassad i de små sammanhangen.
- 2) Det är tydligt, att församlingen i första hand förväntas vara en del av det ”gamla” Sverige som man förvaltar. Till det hör byggnader och traditioner varav gudstjänsterna är en del. Därför ses det som naturligt, att församling och hembygdsförening samverkar. För en yngre generation är denna koppling irrelevant.
- 3) Hembygdsintresset är stort, intressant nog ofta hos inflyttade som rotat sig för gott. Alla socknar i Tingsryds kommun utom Väckelsång har en årsbok med uppgifter också om församlingen, dess aktiviteter, födda etc. Några särskilda församlingskrönikor behövs inte.
- 4) Socknarna utgör de ”småskaliga strukturer” som ger sammanhang. Sammanlysningar av gudstjänster i ett stort pastorat faller utanför ett sådant tänkande. De fungerar inte.
- 5) Befolkningen är numera ingenstans stabil. Till undantagen hör familjer/släkter som sedan generationer är bundna till skog och mark. Samtidigt minskar antalet invånare, något som gäller generellt om södra Kronobergs län. – Noteras skall, dels att det i Tingsryds kommun

finns påfallande många utlandsfödda fastboende tyskar, danskar och holländare, dels att kommunen i allt högre grad är en turistkommun.

6) Eftersom allmoge- och hembygdsperspektivet varit och alltjämt är så starkt, måste frågan ställas, om perspektivet *kyrka här och nu* har genomreflekterats och prioriterats tillräckligt av dem som har ansvar i församlingar och pastorat, detta församlingsinstruktionerna till trots!

7) I sökandet efter förnyelse har ”arrangemangskristendom” blivit en faktor också i dessa bygder med gudstjänster som visserligen ger goda siffror men fungerar som snabba kolhydrater. De har medverkat till en förskjutning i förhållningssätt: kyrkan har fyllts med besökare eller publik i stället för deltagare. Så formas ett annat slags församling än den gängse.

8) Överallt har ”kärnan” minskat. För att behålla den som gudstjänstkärna – bortsett från minskning genom ”naturlig avgång” – krävs kontinuitet i både tid och rum.

9) Det är framför allt ”kärnan” som berörts av strukturförändringarna som fått effekter också på gudstjänstlivet. Det förefaller som om ”kärnans” betydelse underskattats.

10) Till ”kärnan” borde självfallet de förtroendevalda höra. När så inte är fallet sänder förhållandet signaler som undergräver förtroendet för flera än de närmast berörda. Om inte de i församlingen ansvariga firar gudstjänst, varför skulle andra göra det?

11) Bakom den allt svagare uppslutningen i kyrkans gudstjänster finns naturligtvis den allmänna sekulariseringen av samhället. Men den har kommit igång senare i södra Kronoberg än i andra delar av stiftet.

12) Trenden hade kanske kunnat dämpas något, om man i tid insett risken. Jag menar, att till bristerna hör försummelser inte minst från prästernas (inkl min egen) sida. Så länge kyrkogången var något så när, invaggades man i föreställningen att kunskap och tro bar ett tag till. Man skulle för länge sedan ha mött den negativa trenden genom att bl a förstärka kyrkans dopundervisning, inte bara för konfirmanderna utan överhuvud taget. Undervisning – gudstjänst – själavård hör samman och ingår samtliga i prästens uppdrag. De som idag inte kommer till kyrkans gudstjänst kan inte lastas för att de inte vet vad de går miste om.

13) Det nya Tingsryds pastorat rymmer i sin konstruktion en rad problem med bäring på gudstjänstlivet. Dit hör de stora frågorna om

a) ”storskalighet” – ”småskalighet”.

b) ”traditionsbärare” – ”visionärer”

I södra Kronobergs län har ”småskalighet” i förening med ”traditionsbärare” under lång tid varit ett vinnande koncept. På så sätt har det gamla allmogesamhällets kyrka och församlingsgemenskap bestått förhållandevis länge trots samhällsförändringen i övrigt.

Förskjutningar till ”storskalighet” kom redan med kommunreformerna 1952 och 1971.

Pastoratsregleringen 2010 markerade för församlingarna i Tingsryds kommun kyrklig ”stor-skalighet” som framtidsväg. Hur balanserar man under dessa villkor gammalt och nytt, stor och smått?

14) Jag menar, att både tro och förtroende krackelerar och att processen måste hejdas. Den yttre sekulariseringen har hunnit ifatt också dessa bygder. Värre är att också en inre sådan pågår. Det är dags för nya glasögon. Mera tänkande, mera analys, mera bön och arbete. Och det är bråttom!

Litteratur för vidare reflektion

Yngve Arvidsson, Lär känna ditt stift! 13. Konga kontrakt. *Växjö stifts hembygdskalender 1965*.

Berndt Gustafsson, *Svensk kyrkogeografi. Med samfundsbeskrivning*. 1971².

Josef Gustafsson, Gammalläseriet i Småland. *Växjö stift i ord och bild*. 1950.

Lennart Johansson, *Brännvin, politiker och röda fanor. Om folkrörelse, politik och gammal-kyrklighet i sekelskiftets Växjö*. (Acta Wexionensis. Serie 1. History & Geography 8) 1992.

Jan Redin, Före Hjelmseryd. Kyrklig förnyelse i Varend före 1947. *Hjelmserydsboken*. 1977.

Göran Åberg, *Sankt Sigfrids stift i historia och nutid*. (Växjö stiftshistoriska sällskap – Meddelande 18). 1996.

Göran Åberg, Kyrko- och samfundsliv från omkring 1800. Lennart Johansson /red/, *Landen kring sjöarna. En historia om Kronobergs län i mångtusenårigt perspektiv*. (Kronobergsboken 1999–2000). 1999.

Göran Åberg, *Växjö stift i historia och nutid*. (Växjö stiftshistoriska sällskap – Skrifter 16). 2007.